

**КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ПАЛАМАРЧУК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 339.137.2:633.1:658.8

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВИДІВ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

**08.00.04 - економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному університеті біоресурсів і природокористування України Кабінету Міністрів України

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, академік НААН
Шпичак Олександр Михайлович,
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»,
завідувач відділення ціноутворення, інфраструктури
ринку та розвитку наукових інновацій

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Гудзь Олена Євгенівна,
Державний університет телекомунікацій,
завідувач кафедри управління
інноваційною діяльністю

кандидат економічних наук, доцент
Корженівська Наталія Леонідівна,
Подільський державний аграрно-
технічний університет,
докторант кафедри економіки підприємств
і соціально-трудова відносин

Захист відбудеться «28» травня 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.01 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ-41, вул. Генерала Родімцева, 19, навчальний корпус № 1, аудиторія 97

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ-41, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розісланий «27» квітня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. І. Балановська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сьогоднішній день Україна як досить потужний експортер зерна займає лідируючі позиції на світовому ринку. Передумовою цього є стрімке збільшення виробництва зернових культур, яке в 2013 р. досягло рекордних обсягів – 63 млн тонн, що в 2,6 раза більше, ніж у 2000 р. (24,5 млн тонн). Це відбулося переважно за рахунок кукурудзи, валовий збір якої у 2013 р. досяг 31 млн тонн (у 2000 р. – 3,8 млн тонн). Питома вага цієї культури у загальному виробництві зернових досягла майже 50 %, пшениці та ячменю – відповідно 35 та 12 % (97 % від усіх зернових). На фоні обмеженого попиту на внутрішньому та зростаючого попиту на світовому ринку зерна така ситуація зумовила збільшення експорту кукурудзи. Зазначені зміни є результатом трансформацій, які відбулися в сільськогосподарських підприємствах, що займаються виробництвом зерна, кількість яких у 2013 р. налічувала 8276 господарств, з яких 65 % – товаровиробники кукурудзи.

Як наслідок, виникли проблеми, по-перше, повного забезпечення внутрішніх потреб країни у зерні, включаючи фуражне, на рівні, що створює умови для споживання продуктів харчування рослинного і тваринного походження за раціональними нормами. По-друге, пошуку шляхів відходу від сировинного характеру аграрного експорту, отримання вищої доданої вартості та утримання конкурентних позицій на світовому зерновому ринку. Їх вирішення лежить у площині конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, що займаються виробництвом зернових.

Цілісні теоретичні положення щодо проблеми конкуренції з'явилися ще у працях класиків політекономії Д. Рікардо і А. Сміта. Результати подальших ґрунтовних досліджень питань конкуренції та конкурентоспроможності висвітлені у працях Г. Азоева, Л. Ерхарда, Дж. Кейнса, А. Маршалла, Ф. Найта, А. Пігу, М. Портера, Дж. Робінзон, Б. Рубіна, П. Самуельсона, Дж. Стіглера, Р. Фатхутдінова, Ф. Хайєка, Е. Чемберліна та ін. Особливості галузевих аспектів конкурентоспроможності на аграрному ринку розкрито в дослідженнях В. Андрійчука, М. Борхунова, В. Галушко, В. Гейця, В. Горьового, Н. Гудзь, Т. Дудара, В. Збарського, О. Єрмакова, С. Кваші, І. Кобути, Н. Корженівської, Ю. Лузана, І. Лукінова, Т. Осташко, Б. Пасхавера, П. Саблука, І. Ушачова, О. Школьного, О. Шпичака та ін.

За умов відкритості вітчизняного аграрного ринку зростає необхідність комплексного дослідження проблеми конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств в Україні та напрямів подальшого її підвищення, що забезпечить можливості ефективного використання основного засобу виробництва у сільському господарстві (землі), формування збалансованої кормової бази для тваринницької галузі з урахуванням енергетичної цінності видів зернових, нарощення доданої вартості та лідерство на світовому ринку. Вищенаведені положення обумовили актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт НДІ економіки і менеджменту агропромислового виробництва Національного університету біоресурсів

і природокористування України, зокрема, за темою «Удосконалення системи ціноутворення на продукцію АПК України в умовах членства в СОТ» (номер державної реєстрації 0109U000772). Також дисертаційне дослідження виконувалося в межах науково-дослідних розробок Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за темою «Розробити науково-методологічні засади удосконалення цінової політики та розвитку аграрних ринків» (номер державної реєстрації 0111U001180). У межах цих науково-дослідних робіт здобувачем обґрунтовано економічні засади забезпечення конкурентоспроможності видів зернових у сільськогосподарських підприємствах, здійснено оцінку цінової конкурентоспроможності та якості видів зернових культур в Україні.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-методичних засад і розробка практичних положень щодо підвищення конкурентоспроможності основних видів зернових культур сільськогосподарських підприємств України, що сприятиме забезпеченню максимізації доходів товаровиробників, потреби у високоякісній зерновій продукції, нарощенню доданої вартості в господарстві, послабленню енергетичної залежності сільськогосподарських підприємств.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки й вирішення таких основних задач:

- узагальнити теоретико-методичні засади конкурентоспроможності аграрної продукції з метою уточнення сутності та поглибленого розуміння поняття «міжвидова конкурентоспроможність зернових культур»;

- встановити тенденції зміни рейтингу конкурентоспроможності видів зернових культур у часі, структурні трансформації при їх виробництві та причини, що їх обумовили для моделювання процесів при виникненні аналогічних ситуацій у сільськогосподарських підприємствах;

- запропонувати алгоритм альтернативних варіантів підвищення конкурентоспроможності видів вітчизняних зернових культур, що дозволить сільськогосподарським підприємствам комплексно вирішити завдання мінімізації використання земельних ресурсів, оптимізації напрямів використання видів зернових та послаблення їх енергетичної залежності;

- розробити методичний підхід та здійснити оцінку конкурентоспроможності видів зернових культур з позиції формування оптимальної структури фуражного фонду господарства, що дасть змогу визначити пріоритетність у напрямках їх використання в сільськогосподарських підприємствах;

- запропонувати методичні підходи щодо врахування доданої вартості при визначенні конкурентоспроможності видів зернових культур у сільськогосподарських підприємствах за різних напрямів використання зерна у видовому розрізі для більш повної та детальної її оцінки;

- визначити фактори, які впливають на якість вироблених у сільськогосподарських підприємствах пшениці, ячменю та кукурудзи, виявити різницю у вимогах вітчизняних та міжнародних стандартів з метою пошуку резервів підвищення їх конкурентоспроможності.

- визначити економічний ефект при використанні інноваційної складової підвищення конкурентоспроможності товарного зерна, зокрема використання

гібридів кукурудзи, що дозволить оптимізувати виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств;

– розробити шляхи удосконалення процедури сертифікації насіння зернових культур, що опосередковано через сільськогосподарські підприємства зумовить підвищення конкурентоспроможності країни на національному та світовому ринках;

Об'єкт дослідження – процес формування конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств.

Предмет дослідження – сутність теоретико-методичних основ та практичних проблем підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційної роботи є діалектичний метод наукового пізнання, комплексний та системний підхід до вивчення економічних явищ та процесів, фундаментальні положення економічної теорії, наукові праці та розробки вітчизняних і зарубіжних економістів з проблем конкурентоспроможності аграрної продукції в цілому та зокрема видів зернових культур.

Для реалізації задач дисертаційного дослідження було використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний, системного аналізу (для узагальнення теоретичних і методичних положень, визначення сутності економічних понять та категорій, виявлення взаємозв'язку між явищами у просторі і часі, обґрунтування висновків); метод факторного аналізу (при дослідженні впливу окремих чинників на конкурентоспроможність видів зернових культур); історико-логічний (для аналізу трансформацій у конкурентоспроможності видів зернових); групування (для виявлення взаємозв'язку між показниками оцінки конкурентоспроможності); кореляційно-регресійний (визначення щільності, характеру зв'язку і залежності між факторами впливу та результативними показниками діяльності досліджуваних сільськогосподарських підприємств); економіко-математичного моделювання (при розробці практичних рекомендацій щодо шляхів удосконалення конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств).

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти України, дані Державної служби статистики України, Державної митної служби, Міністерства аграрної політики та продовольства України, первинна документація і звітність сільськогосподарських підприємств, Головного управління статистики у Київській області, статистичні дані міжнародних організацій, наукові публікації зарубіжних і вітчизняних вчених, науково-аналітична інформація мережі Інтернет, а також особисті дослідження і спостереження тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні й розвитку теоретико-методичних і практичних положень щодо підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах. Основними положеннями є наступні:

вперше:

– запропоновано алгоритм альтернативних варіантів підвищення конкурентоспроможності основних видів зернових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза), який передбачає продовження ланцюгу нарощення розміру доданої

вартості в результаті оптимізації напрямів їх використання, максимізацію прибутку та дозволяє визначити максимально вигідний варіант для сільськогосподарського товаровиробника (С.7, 9-10);

удосконалено:

– методичний підхід щодо оцінки конкурентоспроможності зернових культур з точки зору їх використання на фуражні цілі з урахуванням показників землемісткості різних видів зернових культур, їх енергетичної цінності та засвоюваності тваринами, що сприятиме раціональному використанню продукції (С. 7, 9);

– методичний підхід щодо зіставлення сукупної доданої вартості при різних напрямках використання видів виробленого зерна, що дає змогу більш повно оцінити їх конкурентоспроможність (С. 9-10);

– підходи щодо удосконалення сертифікації насіння зернових культур у частині створення мережі лабораторій перевірки посівних та сортових якостей насіння на рівні районних територіальних одиниць, що дозволить підвищити якість зерна в сільськогосподарських підприємствах та відповідно забезпечить його конкурентоспроможність на внутрішньому та світовому ринках (С.13);

набули подальшого розвитку:

– трактування категорії «міжвидова конкурентоспроможність зернових культур», яка виникає на етапі однакового цільового використання зернових, що відрізняються за комплексом якісних, вартісних і кількісних показників, та розглядається як здатність краще задовольнити конкретну потребу, забезпечити ефект для товаровиробника, який полягає у максимізації прибутку, мінімізації використання земельних ресурсів та нарощенні доданої вартості, що поглиблює пізнання сутності досліджуваного поняття (С. 7);

– обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків та систематизація чинників, що зумовили зміну рейтингів конкурентоспроможності видів зернових у просторово-часовому аспекті, що створить об'єктивні передумови для прийняття обґрунтованих рішень на різних рівнях управління (С.8);

– методичний підхід щодо визначення рейтингу конкурентоспроможності зернових культур через питому вагу у структурі посівних площ, що дає можливість передбачувати найбільш ефективно поєднання видів зернових культур у господарстві, яке залежить від міжвидових цінових співвідношень на зернові, витрат на одиницю продукції та кон'юнктури внутрішнього та світового ринків (С. 10);

– методичні підходи щодо визначення конкурентоспроможності вітчизняного зерна кукурудзи залежно від використання насіння гібридів вітчизняної та зарубіжної селекції, що передбачає зіставлення отриманої вигоди з урахуванням вологовіддачі насіння та рівня урожайності товарного зерна, що сприятиме ефективності побудови сільськогосподарським підприємствам планів їх економічного розвитку (С.12).

Практичне значення одержаних результатів. Обґрунтовані автором пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств використані: Міністерством аграрної політики та продовольства України Департаментом продовольства при підготовці відповідних аналітичних матеріалів і нормативно-правових актів (довідка № 37-32-1-15/10826 від 21.07.2014 р.); Департаментом агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації у практичній діяльності профільних спеціалістів (довідка

№ 02-04.1-1/1818 від 12 серпня 2014 р.); ТОВ «Агрофірма Колос» Сквирського району Київської області для прийняття управлінських рішень (довідка № 292 від 08 серпня 2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною, завершеною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до обґрунтування теоретичних положень, методичних і практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств. Наукові результати, які наводяться в дисертаційній роботі, одержані автором особисто і викладені в опублікованих працях.

Апробація результатів дослідження. Отримані результати наукового дослідження, висновки та пропозиції доповідались, обговорювались і одержали схвалення на I Міжнародній науково-теоретичній конференції молодих вчених і студентів «Менеджмент та маркетинг: сучасні глобальні виклики» (м. Донецьк, 17–16 травня 2013 р.), V Міжнародній науково-практичній конференції «Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках» (м. Одеса, 13–14 червня 2013 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва» (м. Тернопіль, 18–19 вересня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Механізми державного регулювання конкурентоспроможності національної економіки» (м. Ужгород, 27–28 вересня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Роль і місце регіональної інноваційної політики в розвитку економічної системи» (м. Дніпропетровськ, 28 лютого 2014 р.), XXII Международной научно-практической конференции для студентов, аспирантов и молодых ученых «Формирование экономического потенциала субъектов хозяйственной деятельности: макро- и микроуровень» (г. Москва, 28 февраля 2014 г.), Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів, студентів «Теоретико-методологічні засади ефективного розвитку аграрного виробництва» (м. Харків, 24-25 квітня 2014 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження автором опубліковано 20 наукових праць загальним обсягом 7,31 друк. арк., із них 2 монографії у співавторстві (особисто автору належить 1,45 друк. арк.), 6 статей – у наукових фахових виданнях обсягом 3,36 друк. арк. (в т.ч. 2 – у виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз), 1 стаття – у науковому періодичному виданні іншої держави обсягом 0,4 друк. арк., 7 – у матеріалах конференцій обсягом 0,85 друк. арк., 4 – інші публікації (особисто автору належить 1,25 друк. арк.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації викладено на 180 сторінках. Дисертаційна робота містить 22 рисунки та 29 таблиць, 31 додаток, список використаних джерел налічує 272 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність наукового дослідження, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, зазначено методи дослідження, розкрито його наукову новизну та практичне значення, ступінь апробації одержаних результатів, окреслено особистий внесок здобувача у вирішенні поставлених завдань.

У першому розділі «**Теоретико-методичні засади формування конкурентоспроможності аграрної продукції**» досліджено теоретичні засади й сутність економічних категорій «конкуренція» та «конкурентоспроможність», визначено особливості формування конкурентного середовища на ринку аграрної продукції на сучасному етапі, розкрито й узагальнено методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності зернових культур, обґрунтовано конкурентоспроможність видів зернових культур з урахуванням їх енергетичної цінності, розміру доданої вартості, утвореної в результаті оптимізації напрямів використання, кон'юнктури внутрішнього та світового ринків зерна.

У процесі дослідження встановлено, що конкурентоспроможність аграрної продукції значною мірою залежить від специфічних особливостей галузі в цілому. Однією з них є використання землі як основного засобу виробництва. Цей ресурс є обмеженим у своїх розмірах і незамінним, тому конкурентоспроможність окремих видів культур буде залежати від мінімізації його використання.

Визначено, що на ринку аграрної продукції, на відміну від ринку продуктів її переробки та ринку матеріально-технічних ресурсів промислового походження, що використовуються сільським господарством, існує близьке до ідеального конкурентне середовище, оскільки тут діє значна кількість виробників продукції. Це викликає необхідність оптимального поєднання ринкових важелів і заходів державного регулювання економічних відносин на аграрному ринку.

Встановлено, що особливістю формування конкурентоспроможності вітчизняних зернових культур є поєднання двох взаємозалежних чинників. Перший – низька купівельна спроможність населення, яка зумовлює високу цінову еластичність попиту на продовольство і, як наслідок, внутрішнього попиту на ринку сільськогосподарської продукції. Другий – значна залежність внутрішнього ринку зерна від цінової кон'юнктури світового ринку, що зумовлена високою часткою експорту у виробництві зернових. Таким чином, через обмежений попит на внутрішньому ринку зернова продукція спрямовується на експорт. З одного боку, вихід на світовий ринок опосередковано стимулює сільськогосподарських товаровиробників до підвищення конкурентоспроможності власної продукції, а з іншого – формує сировинний характер вітчизняного експорту та втрачаються можливості нарощування доданої вартості в середині країни.

Результати досліджень свідчать, що найбільш концентровано конкурентоспроможність як сільськогосподарської продукції, так і зернових культур проявляється у трьох основних показниках. З точки зору кінцевих споживачів цими показниками є якість і ціна, які проявляються для них як вища цінність та доступність продукції. З позиції виробників – ціна та собівартість, які віддзеркалюють ефективність її виробництва. Висока урожайність, як правило, знижує витрати на одиницю продукції, що відповідно впливає на рівень прибутковості сільськогосподарських товаровиробників. Опосередкований вплив на конкурентоспроможність зернових культур здійснюється за рахунок цінової кон'юнктури внутрішнього та світового ринків, інноваційних впроваджень в технології вирощування й особливо у насінництві, спеціалізації господарства, реалізації напрямів державної політики щодо забезпечення продовольчої

незалежності та зменшення імпортозалежності на ринку енергоресурсів, купівельної спроможності населення тощо.

На основі узагальнення теоретичних положень щодо поняття конкурентоспроможності та враховуючи особливості видів зернових культур запропоновано трактування категорії «міжвидова конкурентоспроможність зернових культур», яка розглядається в контексті максимізації прибутку, ефективності використання земельних ресурсів, доданої вартості при виробництві зернових для товаровиробника за умови однакового цільового їх використання.

Вивчення та систематизація методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності зернових культур дали можливість запропонувати для практичного застосування сільськогосподарськими підприємствами та управлінськими структурами комплексного підходу до визначення міжвидової конкурентоспроможності зернових культур через зіставлення економічного ефекту, який проявляється через максимізацію прибутку товаровиробника, доданої вартості, створеної в результаті оптимізації альтернативних напрямів використання пшениці, ячменю, кукурудзи, впровадження інноваційних чинників. Крім того, зазначений підхід ґрунтується на мінімізації використання землі як основного засобу виробництва та враховує залежність цінової кон'юнктури внутрішнього та світового ринків продовольчого і фуражного зерна. Переваги цього методичного підходу полягають у комплексному врахуванні чинників, які впливають на конкурентоспроможність продукції, що дасть можливість сільськогосподарським підприємствам оперативно приймати раціональні рішення щодо стратегії їх подальшого розвитку.

При оцінці конкурентоспроможності зернових культур пропонується застосовувати показник землемісткості, за аналогією із показниками ефективності використання ресурсів: енергомісткості, матеріаломісткості та трудомісткості, які застосовуються в економічному аналізі виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств. Пропонується визначати кількість земельних ресурсів, необхідних сільськогосподарському підприємству для виробництва енергетичної одиниці певного виду фуражних зернових культур. Ефективність використання окремих видів зернових культур як кормових ресурсів пропонується розраховувати через показники їх енергетичної цінності та собівартості одиниці обмінної енергії концентрованих кормів, необхідних для виробництва продукції тваринництва, що дозволить визначити найбільш конкурентоспроможний вид зернових на фуражні цілі та раціональне використання цих кормів залежно від особливостей засвоюваності сільськогосподарськими тваринами.

У другому розділі **«Сучасний стан конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств України»** здійснено аналіз трансформаційних змін у рівні конкурентоспроможності видів зернових в Україні в часі, основних чинників, що їх зумовили, особливостей формування витрат на виробництво і реалізацію видів зернових культур, їх цінової конкурентоспроможності, проведено оцінку якості вітчизняного зерна, порівняння вітчизняних та міжнародних вимог до якісних його параметрів.

У процесі дослідження встановлено, що останніми роками вітчизняні аграрії досягли значних успіхів у виробництві зернових, а Україна стала одним із лідерів у

їх експорті на світовому ринку. У 2013 р. валовий збір досягнув 63 млн тонн, що на 24 % більше порівняно з 1990 р., який вважався одним із рекордних. Сукупна питома вага пшениці, ячменю та кукурудзи в загальному обсязі виробництва зернових становила 97 %, що слугувало підставою зосередити дослідження саме на цих видах.

Виявлено трансформації, які відбулися протягом ХХ та початку ХХІ ст. в Україні у структурі виробництва зернових, та причини, що їх обумовили (табл. 1). У 1910 р. вона виглядала наступним чином: пшениця – 36 %, ячмінь – 25 %, кукурудза – 5 %, овес – 13 %, круп'яні і зернобобові – 6 %. У 60-80-х роках ХХ ст. відбулися структурні зміни, які в результаті стимулювання системою премій та надбавок зумовили вищу конкурентоспроможність пшениці. Як наслідок, у 1990 р. її частка у структурі зернових досягла 60 % та за якістю вона була переважно фуражною. Ячмінь займав 18 %, кукурудза – 9 %, овес – 3 %, круп'яні і зернобобові – 8 відсотків.

Таблиця 1

Трансформації у виробництві зернових та часові зміни у їх конкурентоспроможності в Україні

Показник	1910		1990		2013	
	На душу населення, кг	Структура, %	На душу населення, кг	Структура, %	На душу населення, кг	Структура, %
Виробництво зернових, всього	594	100	1000	100	1385	100
у т.ч.: пшениця	213	36	595	60	490	35
ячмінь	148	25	180	18	166	12
кукурудза на зерно	29	5	93	9	679	49
інші зернові	204	34	132	13	50	4

На початку ХХІ ст. частка пшениці знизилася до рівня 1910 р. та склала 35 %. Обсяги виробництва вівса, круп'яних і зернобобових культур скоротилися та у загальному валовому зборі в сукупності займали лише 3 %, частка ячменю знизилася вдвічі – до 12 %, а кукурудзи – збільшилася майже в 10 разів і становила майже 50 %. Це стало наслідком суттєвого підвищення урожайності кукурудзи. Зокрема, протягом останнього століття вона зросла у 6,1 раза, у той час як урожайність пшениці – лише у 3,3 раза, ячменю – 2,5 раза. Основні чинники, що зумовили зазначені трансформаційні зміни та в результаті вищу конкурентоспроможність кукурудзи, обумовлені, з одного боку зростанням попиту на світовому ринку на зернові фуражні культури внаслідок значної потреби у тваринницькій продукції; з іншого боку – зростанням пропозиції у зв'язку із досягненнями селекціонерів у створенні нових ранньостиглих і середньоранніх гібридів кукурудзи, які характеризуються стійкістю та високою продуктивністю, швидкою віддачею вологи при дозріванні; кліматичними змінами, що сприяли підвищенню ефективності виробництва кукурудзи в північній частині України. В областях зони Полісся протягом 1990–2013 рр. площа посіву цієї культури збільшилася у 10 разів.

У результаті досліджень встановлено, що в Україні існує нераціональна структура використання зернових на годівлю тварин. Нині кожен з досліджуваних видів зернових (пшениця, ячмінь, кукурудза) займає близько третини у фуражному

фонді. Тоді як у розвинених країнах світу (США, Аргентина, Китай) питома вага пшениці у годівлі тварин становить лише 3–7 %, кукурудзи – 92–96 %. Високий вміст клейковини в пшениці визначає її високу харчову цінність, водночас знижує її цінність як кормової культури.

Відповідно до запропонованих методичних підходів щодо визначення конкурентоспроможності фуражних зернових культур, в основу яких покладено їх енергетичну оцінку, визначено ефективність використання матеріально-грошових і земельних ресурсів (табл.2).

Таблиця 2

Оцінка конкурентоспроможності різних видів фуражних зернових за умов виробництва м'яса свиней в ТОВ «Агрофірма - Колос», 2013 р.

Показник	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза	Кукурудза у % до	
				пшениці	ячменю
Повна собівартість 1 т зернових, грн	1152	951	806	70,0	84,8
Кількість обмінної енергії з 1 кг зернових для відгодівлі свиней, МДж	13,6	13,2	13,7	100,7	103,8
Собівартість 1 ГДж обмінної енергії, грн	84,7	72,0	58,8	69,4	81,7
Землемісткість, га на 1 т	0,21	0,24	0,13	61,9	54,2
Кількість обмінної енергії для виробництва свинини з 1 га, ГДж	65,0	55,0	104,1	160,2	189,3
Землемісткість обмінної енергії для виробництва свинини, га на 1 ТДж	15,4	18,2	9,6	62,3	52,7

Встановлено, що за показниками землемісткості та кількості обмінної енергії з 1 га кукурудза займає перше місце серед зернових культур. Так, собівартість 1 ГДж обмінної енергії становить 58,8 грн, що на 18 та 31 % дешевше порівняно з пшеницею та ячменем. При цьому економія земельних ресурсів відповідно в 1,6 і 1,9 рази більша.

Дослідженнями встановлено, що при порівнянні доданої вартості, створеної при використанні видів зернових на годівлю свиней, та при експорті більша її сума створюється при переробці в господарстві на продукцію тваринництва (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння сукупної доданої вартості, отриманої в сільськогосподарському підприємстві при виробництві та реалізації, експорті або використанні в господарстві для годівлі тварин окремих видів зернових культур (у розрахунку на 1 га), 2013 р.

Показники	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза
<i>Стадія експорту зерна</i>			
Сукупна додана вартість при експорті зерна, тис. грн	2,7	2,3	3,9
<i>Стадія виробництва і реалізації зерна на внутрішньому ринку</i>			
Додана вартість створена при виробництві та реалізації зерна, тис. грн	1,8	1,4	2,3
<i>Стадія виробництва і реалізації м'яса свиней на внутрішньому ринку</i>			

Сукупна додана вартість в частині зернових створена при виробництві та реалізації м'яса свиней, тис. грн	8,4	5,8	16,4
--	-----	-----	------

Виявлено, що найбільш конкурентоспроможною є кукурудза. При її використанні, порівняно з іншими видами зернових, на всіх досліджуваних стадіях створюється більша сума доданої вартості, зокрема при виробництві – 1,3–1,6 раза. На стадії експорту сукупна додана вартість більша у 1,4–1,7 раза, на стадії виробництва і реалізації м'яса свиней – у 2–2,8 раза.

Крім того, досліджено цінову конкурентоспроможність видів зернових культур в Україні протягом останнього століття. Якщо на початку ХХ ст. співвідношення цін між пшеницею, ячменем та кукурудзою було 1:0,74:0,72, то у 2014 р. немає стійкого ранжирування у рівнях цін, а співвідношення становить 1:1:0,9. Враховуючи експортну спрямованість вітчизняного зернового ринку, цінова ситуація на ньому та рівень конкурентоспроможності безпосередніх товаровиробників зерна значною мірою залежить від кон'юнктури світового ринку.

Про таку залежність свідчать результати кореляційно-регресійного аналізу взаємозв'язку конкурентоспроможності зерновиробників і рівня світових цін по видах зернових. Зокрема, для пшениці та ячменю зв'язок є значним (коефіцієнт парної кореляції 0,54), для кукурудзи – помірним (коефіцієнт парної кореляції 0,37).

Дослідженнями встановлено, що собівартість зернових у більшості випадків є домінуючим чинником впливу, що визначає їх потенційну конкурентоспроможність, порівняно із ціною реалізації. У 2012–2013 рр. прибуткові підприємства реалізовували пшеницю та ячмінь за цінами, які лише на 3–12 % вищі порівняно зі збитковими підприємствами. Конкурентоспроможність забезпечувалася на третину нижчим розміром повної собівартості, обумовленого на 20–34 % вищим рівнем урожайності. При формуванні конкурентоспроможності кукурудзи у 2012 р. переважну роль також відігравали витрати товаровиробників, проте у 2013 р. ситуація виявилася нехарактерною. Відхилення цін і витрат у прибуткових та збиткових підприємствах були близькими (22–25 %). Така ситуація склалася через несприятливу цінову кон'юнктуру світового і, як наслідок, внутрішнього ринку кукурудзи. До категорії збиткових потрапили ті господарства, у яких собівартість лише на 10 % була вищою ніж у прибуткових, проте рівень ціни реалізації нижче у 1,5 раза.

Запропоновано методичні підходи та визначено пріоритетність у виборі сільськогосподарським підприємством окремих видів зернових культур на основі рейтингової оцінки за їх часткою у площі посіву зернових з урахуванням показника землемісткості прибутку. На основі вибіркового обстеження, проведеного по сільськогосподарських підприємствах зони Лісостепу, у 2013 р. виявлено, що вищий рівень конкурентоспроможності при мінімальному використанні земельних ресурсів виявили господарства, де кукурудза займала перше місце в площах посіву зернових.

Досліджено якісні характеристики зерна, що виробляється сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема, виявлено обернену залежність між вмістом білка та клейковини в пшениці та рівнем її урожайності. Так, за даними ТОВ «Агрофірма-Колос», озима пшениця з високими якісними показниками (білок 15 %, клейковина 26 %) має урожайність 46 ц/га (сорт «Сквирка»), тоді як при урожайності 60 ц/га (сорт «Центилівка»), або на 30 % вище, вміст білка і клейковини становить відповідно лише 12 та 17 %. Це формує значно вищі витрати на одиницю

продукції для високоякісної пшениці порівняно з фуражною. Проте, як свідчать дослідження, різниця між цінами пшениці 3 та 6 класу досягає лише 8–10 %. Відповідно має місце низька цінова конкурентоспроможність пшениці з високими хлібопекарськими якостями, що вимагає створення ефективної системи управління якістю зернової продукції. Вона має бути одним з пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності видів зернових у контексті завоювання провідних позицій на світовому ринку.

У третьому розділі **«Перспективні напрями підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств України»** запропоновано шляхи підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур, зокрема особливу увагу приділено вирішенню проблеми забезпечення та використання сільськогосподарськими підприємствами високоякісного насіння, окреслено шляхи удосконалення державної політики щодо посилення конкурентних позицій товаровиробників зерна в Україні.

Запропоновано систему організаційно-технологічних чинників підвищення конкурентоспроможності зернових культур. Основними її складовими є раціональна схема розміщення рослин по найкращих попередниках у системі сівозміни, оптимізація режиму їх живлення, в тому числі застосування позакореневого листового підживлення, скорочення кількості агротехнічних прийомів шляхом використання комбінованих агрегатів, потокове виконання операцій за окремими технологічними стадіями, своєчасне та якісне виконання всіх технологічних прийомів, ефективна система доробки та зберігання зібраного врожаю.

Використання високоврожайних сортів і гібридів зернових культур нами розглядається як інноваційний чинник підвищення їх конкурентоспроможності, що забезпечує передумови зростання якісних ознак товарного зерна. Забезпечення вітчизняних зерновиробників високоякісним насінням є особливо актуальним в умовах обмеження земельних, постійного подорожчання матеріальних ресурсів та кліматичних змін, які відбуваються в Україні.

На основі проведеного кореляційно-регресійного аналізу виявлено, що використання високопродуктивного та якісного насіння має значний вплив на підвищення конкурентоспроможності зернових культур. Розраховані коефіцієнти детермінації свідчать, що опосередковано через урожайність вплив витрат на насіння на розмір прибутку на 1 га кукурудзи в сільськогосподарських підприємствах зони Степу становить 31 %, зони Лісостепу – 43 % та зони Полісся – 33 %.

Дослідженнями встановлено, що внутрішній попит на насіння в Україні задовольняється за рахунок трьох складових: 1) виробництво насіння вітчизняними селекційними установами; 2) виробництво гібридів кукурудзи F1 іноземної селекції шляхом завезення на територію України батьківських форм і вирощування насіння на орендованих землях; 3) імпортні поставки насіння західної селекції.

Результати дослідження свідчать, що внутрішній попит на насіння пшениці та ячменю в Україні задовольняється переважно за рахунок власного виробництва. На відміну від цього ринок насіння кукурудзи на 58 % представлений імпортованою продукцією, решта 42 % – гібридами вітчизняної та зарубіжної селекції, вирощеними в Україні. Виявлено, що наша країна щорічно витрачає понад 220 млн дол. США на придбання насіння кукурудзи на світовому ринку, що в національній валюті в

розрахунку на 1 тону досягає 42,4 тис. грн. При подальшому русі насіння до товаровиробника вартість імпортованого насіння збільшується відповідно до 66,8 тис. грн у роздрібній мережі. Виявлено, що найнижчою є вартість насіння кукурудзи вітчизняної селекції, де різниця перевищує триразовий розмір.

Нами пропонуються методичні підходи щодо визначення конкурентоспроможності кукурудзи порівнянням прибутку на 1 га одержаного в результаті використання насіння різних гібридів з урахуванням властивості їх вологовіддачі (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння конкурентоспроможності зерна кукурудзи при використанні гібридів вітчизняної та зарубіжної селекції на прикладі ТОВ «Агрофірма Колос», 2013 р.

Показники	Вирощування кукурудзи з використанням насіння	
	I варіант вітчизняної селекції	II варіант зарубіжної селекції
Урожайність зерна у бункерній вазі, т/га	11,5	11,5
Вологість зерна при збиранні, %	25	18
Смітна домішка у зерні при збиранні, %	4	3
Базисні значення вологості, %	14,5	
Базисні значення смітної домішки, %	2	
Ціна сушіння зерна, грн за 1 т/%	23,00	
Ціна очистки зерна, грн за 1 т%	9	
Витрати на сушіння зерна в розрахунку на 1 га, грн	3166,1	965,3
Витрати на очистку зерна в розрахунку на 1 га, грн	185,3	101,3
Виробничі витрати на 1 га без вартості насіння, грн	6250,2	
Ціна посівної одиниці гібридів іноземної селекції, дол США	x	186,0
Ціна посівної одиниці гібридів, грн	345,4	1486
Всього витрат на 1 га, грн	9946,9	8802,8
Урожайність зерна у заліковій вазі, т/га	9,9	10,9
Ціна товарного зерна, грн за 1 тону	1181,3	1181,3
Очікуваний розмір виручки від реалізації товарного зерна, грн на 1 га	11673,4	12895,9
Прибуток на 1 га, грн	1726,5	4093,1
Різниця у прибутку, грн на 1 га	x	+ 2367

Результати досліджень свідчать про вищий її рівень при використанні гібридів іноземної селекції. На прикладі господарства виявлено, що в умовах 2013 р. отримано з 1 га на 2367 грн більше прибутку порівняно з використанням гібридів вітчизняної селекції. Проте це значною мірою залежить від курсу національної валюти відносно іноземних валют. За курсу гривні щодо долара США, що склався станом на жовтень 2014 р. (1302 грн за 100 дол. США), зазначена різниця зменшиться до 1435 грн, або у 1,7 раза.

Одним із шляхів підвищення конкурентоспроможності товарного зерна кукурудзи є добір насіння за різними групами стиглості, що дає можливість зниження напруженості під час догляду і збирання товарної кукурудзи та оптимізації використання матеріально-технічних ресурсів господарства. Також забезпечується повне визрівання кукурудзи, що дає можливість скоротити енерговитрати при збиранні і післязбиральній доробці вологого зерна. Встановлено, що це забезпечує приріст доданої вартості за умов 2013 р. у розмірі 917 грн в розрахунку на 1 га.

Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності вітчизняного зерна на внутрішньому та світовому ринках є система контролю відповідності насіння стандартам за сортовими та посівними характеристиками. Проблемою в даному випадку є доступність та оперативність перевірки якісних параметрів насіння для сільськогосподарських товаровиробників. Необхідно забезпечити функціонування лабораторій на рівні районних територіальних одиниць з наданням їм певної господарської самостійності.

Доведено, що підвищення конкурентоспроможності вітчизняного зерна в сільськогосподарських підприємствах та зменшення залежності від кон'юнктури світового ринку можливе через диверсифікацію напрямів його використання, зокрема на виробництво біоетанолу. Як свідчить світовий досвід, найбільше для цих цілей переробляється кукурудза. Встановлено, що при її використанні на біоетанол енергетичний потенціал культури становить 1971 кг біопального на 1 га, що майже вдвічі більше порівняно із пшеницею. Це дозволить послабити енергетичну залежність сільськогосподарських підприємств.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та розроблено практичні рекомендації щодо підвищення конкурентоспроможності різних видів зернових культур. Результати дослідження дозволили зробити висновки теоретичного, методичного та практичного характеру, що зводяться до наступного:

1. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, і зокрема зернових культур, формується за такими базисними критеріями як ціна, якість та витрати. З позиції кінцевих споживачів якість та ціна проявляються для них як вища цінність та доступність продукції, з позиції виробників ціна та собівартість відображають ефективність ведення господарської діяльності. Міжвидова конкурентоспроможність зернових культур визначається за умов однакового цільового їх використання та полягає у максимізації прибутку для товаровиробника, мінімізації використання земельних ресурсів і нарощення доданої вартості.

2. Запропоновано алгоритм альтернативних варіантів підвищення конкурентоспроможності основних видів зернових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза), який передбачає зіставлення економічного ефекту для товаровиробника при продовженні ланцюгу нарощення розміру доданої вартості в різних напрямках використання зерна та враховує вплив інноваційних чинників у виробництві зернових, мінімізацію використання землі як основного засобу виробництва.

3. Результати дослідження свідчать про значні трансформаційні зміни у структурі виробництва зернових культур, які відбулися у ХХ та на початку ХХІ ст.,

що зумовили зміну рейтингів конкурентоспроможності між видами таких зернових, як пшениця, ячмінь, кукурудза в Україні, які сукупно у 2013 р. займали 97 %. Визначено, що досягнення рекордних валових зборів зернових культур з 2008 р. відбулося за рахунок переважного нарощення виробництва кукурудзи. Її частка у виробництві зерна протягом досліджуваного періоду зросла від 5 до 50 %. Встановлено, що основними причинами цих трансформаційних змін є: зростання попиту на фуражне зерно на світовому ринку; інноваційні досягнення селекціонерів у створенні нових гібридів кукурудзи; кліматичні зміни, що сприяли підвищенню ефективності вирощування кукурудзи в північній частині України.

4. Обґрунтовано та використано методичний підхід щодо визначення конкурентоспроможності фуражних зернових культур через мінімізацію використання землі як основного засобу виробництва (землемісткість), врахування їх енергетичної цінності та властивості засвоюваності тваринами. Визначено, що за показниками собівартості та землемісткості обмінної енергії при годівлі свиней кукурудза є найбільш вигідною для сільськогосподарських підприємств.

5. При оцінці конкурентоспроможності між видами досліджуваних зернових культур запропоновано враховувати розмір доданої вартості, створеної при різних напрямках їх використання. Встановлено, що найбільш конкурентоспроможною серед видів зернових у сільськогосподарських підприємствах є кукурудза. При спрямуванні її на експорт розмір сукупної доданої вартості більший порівняно із пшеницею та ячменем у 1,4–1,7 рази. Проте значно вища конкурентоспроможність кукурудзи при її використанні сільськогосподарськими підприємствами у тваринництві, зокрема, при виробництві та реалізації м'яса свиней розмір сукупної доданої вартості зростає у 2–2,8 рази.

6. В ході дослідження виявлено, що серед таких чинників конкурентоспроможності видів зернових культур, як ціна і собівартість продукції в сучасних організаційно-економічних умовах, остання є домінуючою порівняно із ціною реалізації, оскільки її варіабельність між прибутковими і збитковими господарствами становить близько 30 %, тоді як відхилення ціни реалізації складають лише 3–12 %, що й зумовлює рівень конкурентоспроможності зернової продукції.

7. Запропоновано методичні підходи для визначення в сільськогосподарських підприємствах пріоритетності серед видів зернових культур на основі їх рейтингової оцінки з урахуванням показника землемісткості прибутку. На основі вибіркового обстеження сільськогосподарських підприємств зони Лісостепу у 2013 р. виявлено, що вищий рівень конкурентоспроможності при мінімальному використанні земельних ресурсів був у господарствах, в яких кукурудза займала провідне місце в структурі площ посіву зернових.

8. Встановлено, що одним із чинників підвищення конкурентоспроможності зернових культур, що забезпечує передумови зростання якісних ознак товарного зерна, є використання високоврожайних сортів і гібридів. У результаті кореляційно-регресійного аналізу виявлено, що використання високопродуктивного та якісного насіння має значний вплив на підвищення конкурентоспроможності зернових культур. Запропонована та використана методика визначення конкурентоспроможності товарного зерна кукурудзи, яка враховує використання

насіння гібридів різної селекції. Виявлено, що в умовах 2013 р. використання гібридів іноземної селекції дозволило отримати з 1 га прибутку на 2367 грн більше порівняно з використанням гібридів вітчизняної селекції. При врахуванні курсу гривні станом на жовтень 2014 р. зазначена різниця зменшиться до 1435 грн, або у 1,7 раза. Встановлено, що при підборі гібридів кукурудзи за різними групами стиглості забезпечується приріст доданої вартості за умов 2013 р. в розмірі 917 грн у розрахунку на 1 га.

9. Дослідженнями встановлено, що важливим чинником підвищення конкурентоспроможності вітчизняного зерна на внутрішньому та світовому ринках є контроль відповідності сортових і посівних якостей насіння. З метою забезпечення доступності процедури сертифікації насіння для сільськогосподарських підприємств необхідно створити мережу лабораторій з його перевірки на засадах госпрозрахунку на рівні районних територіальних одиниць, що сформує передумови збільшення надходження на насіннєвий ринок високоякісної продукції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Аналіз та прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва: монографія / [О. М. Шпичак, Ю. О. Лупенко, М. В. Присяжнюк, Ю. П. Воскобійник, Є. А. Михайлов, А. О. Сігайов, С. О. Пашко, О. В. Боднар, О. О. Шпичак, Т. В. Куць, О. С. Сіменюк, М. М. Паламарчук]; за ред. акад. НААН О. М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 516 с. *(особисто автору належить 1,3 др. арк.: здійснено аналіз факторів формування попиту і пропозиції, викладено цінову ситуацію на світовому ринку пшениці).*

2. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства: монографія / [Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, В. М. Жук, Ю. П. Воскобійник, О. Г. Шпикуляк, Є. А. Михайлов, Н. Г. Копитець, С. О. Пашко, О. В. Боднар, В. Д. Цап, М. М. Паламарчук, А. Л. Педорченко] / за ред. акад. НААН О. М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 180 с. *(особисто автору належить 0,15 др. арк.: здійснено дослідження фактичної ємності внутрішнього ринку зерна та рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на ньому).*

Статті у наукових фахових виданнях:

3. Паламарчук М. М. Категорія конкуренції: аналітичний огляд еволюційного розвитку наукової думки / М. М. Паламарчук // Агроінком. – 2013. – № 4-6. – С. 91–94.

4. Паламарчук М. М. Методологія дослідження конкурентоспроможності аграрного виробництва / М. М. Паламарчук // Економіка ринкових відносин. – 2013. – № 11. – С. 159–161.

5. Паламарчук М. М. Ефективність виробництва зернових культур в сільськогосподарських підприємствах Київської області / М. М. Паламарчук // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 110–115 (включено до міжнародних наукометричних баз).

6. Паламарчук М. М. Формування конкурентного середовища виробників пшениці та ячменю в Україні / М. М. Паламарчук // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2013. – Вип. 181. – С. 273–278.

7. Palamarchuk N. N. Ways of domestic maize competitive ability increasement under present-day conditions / N. N. Palamarchuk // Економіка АПК. – 2014. – № 6. – С. 91–96 (включено до міжнародних наукометричних баз).

8. Паламарчук М. М. Насінництво як один з найперспективніших напрямів підвищення конкурентоспроможності вітчизняного зерна [Електронний ресурс] / М. М. Паламарчук // Ефективна економіка. – 2014. – № 7. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3210>.

Стаття у науковому періодичному виданні іншої держави:

9. Паламарчук Н. Н. Конкурентная среда производителей зерна кукурузы в Украине / Н. Н. Паламарчук // Ученые записки Орловского государственного университета. – 2014. – № 4. – С. 57–59.

Матеріали конференцій:

10. Паламарчук М. М. Державне регулювання та підтримка конкурентоспроможності вітчизняного зерна на світовому ринку / М. М. Паламарчук // Менеджмент та маркетинг: сучасні глобальні виклики: матер. I Міжнар. наук.-теорет. конф. молодих вчених і студентів (Донецьк, 17–16 трав. 2013 р.): тези доп. – Донецьк: ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», 2013. – У 2 т. Т.2. – С. 91–92.

11. Паламарчук М. М. Конкурентоспроможність вітчизняного зерна на світовому ринку / М. М. Паламарчук // Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 черв. 2013 р.): тези доп. – Одеса: Одеський державний аграрний університет, 2013. – С. 94.

12. Паламарчук М. М. Фактори забезпечення конкурентоспроможності виробництва зернових в сільськогосподарських підприємствах України / М. М. Паламарчук // Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (Тернопіль, 18–19 верес. 2013 р.): тези доп. – Тернопіль: Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН, 2013. – С. 198–199.

13. Паламарчук М. М. Розвиток конкурентних переваг вітчизняних виробників зерна в процесі міжнародної економічної інтеграції / М. М. Паламарчук // Механізми державного регулювання конкурентоспроможності національної економіки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 27–28 верес. 2013 р.): тези доп. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2013. – С. 97–99.

14. Паламарчук М. М. Технологічні чинники забезпечення конкурентного виробництва кукурудзи в Україні / М. М. Паламарчук // Роль і місце регіональної інноваційної політики в розвитку економічної системи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 28 лют. 2014 р.): тези доп. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – С. 17–19.

15. Паламарчук Н. Н. Особенности конкурентной среды в сельском хозяйстве / Н. Н. Паламарчук // Формирование экономического потенциала субъектов хозяйственной деятельности: макро- и макро – уровень: матер. XXII Междунар. науч.-практ. конф. для студентов, аспирантов и молодых ученых (Москва, 28 февр. 2014 г.): тез. докл. – М.: Аналитический центр «Экономика и финансы», 2014. – С. 76–78.

16. Паламарчук М. М. Напрями забезпечення конкурентної ціни на насіння зернових культур в Україні / М. М. Паламарчук // Теоретико-методологічні засади ефективного розвитку аграрного виробництва: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, аспірантів, студентів (Харків, 24–25 квіт. 2014 р.): тези доп. – Х.: ХНАУ, 2014. – С. 173–175.

Інші публікації:

17. Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки (бюлетень лютий 2012 р. – лютий 2013 р.) / [Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, Ю. П. Воскобійник, О. Г. Шпикуляк, О. П. Комарніцька, С. О. Пашко, О. В. Боднар, Г. Ю. Шостак, І. В. Камінський, М. М. Паламарчук, В. Д. Цап]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 116 с. *(особисто автору належить 0,2 др. арк.: досліджено зміни закупівельних цін на зернові культури в цілому по Україні протягом лютого 2012 р. – лютого 2013 р.)*.

18. Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки (бюлетень березень 2012 р. – березень 2013 р.) / [Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, Ю. П. Воскобійник, О. Г. Шпикуляк, О. П. Комарніцька, С. О. Пашко, О. В. Боднар, Г. Ю. Шостак, І. В. Камінський, М. М. Паламарчук, В. Д. Цап]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 116 с. *(особисто автору належить 0,4 др. арк.: досліджено зміни закупівельних цін на пшеницю, ячмінь та кукурудзу в цілому по Україні та у розрізі областей протягом березня 2012 р. – березня 2013 р.)*.

19. Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки (бюлетень квітень 2012 р. – квітень 2013 р.) / [Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, Ю. П. Воскобійник, О. Г. Шпикуляк, О. П. Комарніцька, Є. А. Михайлов, С. О. Пашко, О. В. Боднар, Г. Ю. Шостак, І. В. Камінський, О. С. Сіменюк, М. М. Паламарчук, В. Д. Цап]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 118 с. *(особисто автору належить 0,3 др. арк.: досліджено зміни закупівельних цін на пшеницю та оптово-відпускних цін борошномельних підприємств в цілому по Україні та в розрізі областей протягом квітня 2012 р. – квітня 2013 р.)*.

20. Закупівельні, оптово-відпускні та роздрібні ціни на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки (бюлетень серпень 2013 р. – серпень 2014 р.) / [Ю. О. Лупенко, О. М. Шпичак, Л. І. Курило, С. О. Пашко, О. В. Боднар, Л. М. Пархоменко, Н. Г. Копитець, О. П. Комарніцька, Г. Ю. Шостак, Є. В. Гаваза, М. М. Паламарчук, Т. В. Куць]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 132 с. *(особисто автору належить 0,35 др. арк.: досліджено зміни закупівельних цін на пшеницю, ячмінь та кукурудзу в цілому по Україні та у розрізі областей протягом серпня 2013 р. – серпня 2014 р.)*.

АНОТАЦІЯ

Паламарчук М.М. Конкурентоспроможність видів зернових культур сільськогосподарських підприємств України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2015.

Дисертаційна робота присвячена обґрунтуванню теоретико-методологічних засад і розробці практичних положень щодо підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур сільськогосподарських підприємств. Уточнено сутність категорії „міжвидова конкурентоспроможність видів зернових культур”.

Виявлено причинно-наслідкові зв'язки трансформаційних змін у конкурентоспроможності зернових культур в Україні, які відбулися з початку ХХ ст. і до нашого часу з урахуванням споживчої вартості видів вітчизняного зерна. Запропоновано алгоритм оцінки альтернативних варіантів підвищення конкурентоспроможності зернових у сільськогосподарських підприємствах. Запропоновано методичні підходи щодо оцінки конкурентоспроможності фуражних

зернових культур через землемісткість та енергетичну цінність концентрованих кормів. Обґрунтовано підходи щодо визначення конкурентоспроможності зернових культур при виборі оптимального напрямку їх використання шляхом оцінки розміру доданої вартості.

Розроблено науково обґрунтовані рекомендації та практичні пропозиції щодо подальшого підвищення конкурентоспроможності видів зернових культур в Україні, які базуються на організаційно-технологічних та інноваційних чинниках у виробництві зернових.

Ключові слова: конкурентоспроможність, сільськогосподарські підприємства, зерно, ринок, ціна, собівартість, рентабельність, прибуток, якість, насіння, додана вартість, землемісткість, енергетична цінність.

АННОТАЦИЯ

Паламарчук Н.Н. Конкурентоспособность видов зерновых культур сельскохозяйственных предприятий Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, 2015.

Диссертация посвящена обоснованию теоретико-методологических основ и разработке практических положений относительно конкурентоспособности видов зерновых культур сельскохозяйственных предприятий. Уточнена сущность экономической категории "межвидовая конкурентоспособность видов зерновых культур".

Предложен методический подход к определению конкурентоспособности зерновых, сущность которого заключается в построении алгоритма сопоставления экономического эффекта для сельскохозяйственных товаропроизводителей и отличается от существующих продолжением цепочки наращивания размера добавленной стоимости в различных направлениях использования зерна, определением влияния инновационных факторов в производстве зерновых, учетом минимизации использования земли как основного средства производства.

Установлены причинно-следственные связи, обусловившие изменения конкурентоспособности зерновых в целом, наращивание и структурную трансформацию валовых сборов, которые произошли в период с начала XX в. и до настоящего времени, изменили рейтинги конкурентоспособности между видами таких зерновых, как пшеница, ячмень, кукуруза в Украине. Выявлено, что это является следствием существенного роста урожайности кукурузы. В частности, на протяжении последнего века она возросла в 6,1 раза, в то время как урожайность пшеницы только в 3,3 раза, ячменя – в 2,5 раза. Основные факторы, обусловившие указанные трансформационные изменения и в результате высокую конкурентоспособность кукурузы обусловлены, с одной стороны, ростом спроса на мировом рынке на зерновые фуражные культуры вследствие значительной потребности в животноводческой продукции; с другой стороны – ростом предложения в связи с достижением селекционеров в создании новых раннеспелых и

среднеранних гибридов, которые способствовали повышению эффективности производства кукурузы в северной части Украины. В областях зоны Полесья в течение 1990–2013 гг. площадь посева этой культуры увеличилась в 10 раз.

Определено, что в Украине существует нерациональная структура фуражного фонда зерновых культур. Удельный вес кукурузы составляет около его трети, тогда как в экономически развитых странах – 92–96 %. Обоснован методический подход к оценке конкурентоспособности фуражных зерновых культур с точки зрения их использования для кормления сельскохозяйственных животных с учетом показателей землеемкости зерновых культур и питательности концентрированных кормов. Установлено, что за этими показателями среди других зерновых культур кукуруза занимает первое место.

На основе предложенного методического подхода, который предусматривает учет добавленной стоимости в оценке конкурентоспособности видов зерновых, установлено, что сравнение этого показателя при использовании зерна на корм свиней и при экспорте в пользу кукурузы. На стадии экспорта совокупная добавленная стоимость по сравнению с пшеницей и ячменем больше в 1,4–1,7 раза, на стадии производства и реализации мяса свиней – в 2–2,8 раза соответственно.

Предложен методический подход и определена приоритетность в выборе сельскохозяйственным предприятием отдельных видов зерновых культур на основе рейтинговой оценки их удельного веса в общей площади посева зерновых с учетом показателя землеемкости прибыли. Исследованиями установлено, что наиболее конкурентоспособными оказались сельскохозяйственные предприятия, в которых кукуруза занимала первое место в площадях посева зерновых.

Предлагается система организационно-технологических факторов повышения конкурентоспособности зерновых культур. Основным её составляющими являются рациональная схема размещения растений по лучшим предшественникам в системе севооборота, оптимизация режима их питания, в том числе применение внекорневой листовой подкормки, сокращение числа агротехнических приемов путем использования комбинированных агрегатов, своевременное и качественное выполнение всех технологических приемов, эффективная система доработки и хранения собранного урожая.

Установлено, что одним из инновационных факторов значительного повышения конкурентоспособности зерновых культур, который обеспечивает предпосылки роста качественных признаков, является использование высокоурожайных сортов и гибридов. Предложена и использована методика определения конкурентоспособности товарного зерна кукурузы, учитывающая использование семян гибридов различной селекции, а также их свойства влагоотдачи и целевое использование товарного зерна. Определено, что в условиях 2013 г. более конкурентоспособными были сельскохозяйственные предприятия, которые использовали гибриды иностранной селекции для выращивания товарного зерна.

Установлено, что одним из путей повышения конкурентоспособности товарного зерна кукурузы является отбор семян по различным группам спелости. Это обеспечивало прирост добавленной стоимости сельскохозяйственным предприятиям в условиях 2013 г. в размере 917 грн в расчете на 1 га.

Установлено, что важным фактором повышения конкурентоспособности отечественного зерна на внутреннем и мировом рынках является семенной контроль соответствия сортовых и посевных качеств семян. Совершенствование процедуры сертификации семян для сельскохозяйственных предприятий предусматривает создание сети лабораторий проверки посевных и сортовых их качеств на основе хозрасчета на уровне районных территориальных единиц, что создаст предпосылки к увеличению поступления на семенной рынок высококачественных семян.

Ключевые слова: конкурентоспособность, сельскохозяйственные предприятия, зерно, рынок, цена, себестоимость, рентабельность, прибыль, качество, семена, добавленная стоимость, землеёмкость, энергетическая ценность.

ANNOTATION

Palamarchuk N.N. Competitiveness types of crops farms Ukraine. - Manuscript.

Dissertation for economic sciences candidate's academic degree in accordance with specialty 08.00.04 – economics and management of enterprises (economics of the agriculture and agro-food complex). - National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2015.

The dissertation is devoted to the study of theoretical, methodological and practical aspects of the improving the competitiveness of types of crops farmers. The essence of the category «interspecific competitive types of crops» has been specified.

Causal relationships transformational changes in the twentieth century and early twenty-first century in competitive crops in Ukraine considering the use value types of domestic grain are revealed. There is the algorithm of alternatives to improve the competitiveness of grain farms. There are methodical approaches to assessing the forage crops competitiveness through volume of land and energy value of concentrated feed. The approaches to assess the competitiveness of cereals in choosing the most optimal use directly by comparison the amount of value added have been offered. The method of determining the competitiveness of commercial grain corn on the basis of using of hybrid seeds of various breeding, their properties and water yielding capacity and target use has been proposed and applied.

Scientific approaches and practical suggestions to improve the competitiveness of types of grain in Ukraine that based on organizational and technological factors and innovation in cereal production in farms have been proposed.

Keywords: competitiveness, farms, grain, market, price, cost, profitability, revenue, quality, seeds, added value, land capacity, energy value.